

Ҳуқуқ нормалари уларда мустаҳкамланган қоидаларнинг характерига қараб ҳуқуқ ва ваколат берувчи, мажбурият юқловчи ва тақиқловчи (ман қилувчи) нормаларга ажратилади. Хусусан, Ўзбекистон Республикасининг Конституциясида қуйидаги нормалар ўз ифодасини топган:

1) Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 29-моддасида “Ҳар ким фикрлаш, сўз ва эътиқод эркинлиги ҳуқуқига эга...”;

2) Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 51-моддасида “Фуқаролар қонун билан белгиланган солиқлар ва маҳаллий йиғимларни тўлашга мажбурдирлар”;

3) Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 58-моддасида мустаҳкамлаб қўйилган “...Давлат органлари ва мансабдор шахсларнинг жамоат бирлашмалари фаолиятига аралашишига, шунингдек жамоат бирлашмаларининг давлат органлари ва мансабдор шахслар фаолиятига аралашишига йўл қўйилмайди”.

Ваколат берувчи, мажбурият юқловчи ва тақиқловчи нормаларнинг бир-биридан фарқли жиҳатларини изоҳлаш орқали келтирилган нормалар ҳуқуқ нормасининг қай турига киришини атрофлича муҳокама қилинг.

К И Р И Ш.

Юқоридаги казусга ўз муносабатимизни билдиришдан олдин кўриб чиқилиши лозим бўлган масалаларга тўхталиб ўтамиз:

➤ Ҳуқуқ нормаси ҳамда ваколат берувчи, мажбурият юқловчи ва тақиқловчи нормалар тушунчалари;

➤ Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 29-моддасидаги “Ҳар ким фикрлаш, сўз ва эътиқод эркинлиги ҳуқуқига эга...” деган нормани таҳлил қилиш;

➤ Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 51-моддасидаги “Фуқаролар қонун билан белгиланган солиқлар ва маҳаллий йиғимларни тўлашга мажбурдирлар” деган нормани таҳлил қилиш;

➤ Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 58-моддасида мустақкамлаб қўйилган “...Давлат органлари ва мансабдор шахсларнинг жамоат бирлашмалари фаолиятига аралашishiга, шунингдек жамоат бирлашмаларининг давлат органлари ва мансабдор шахслар фаолиятига аралашishiга йўл қўйилмайди” деган нормани таҳлил қилиш.

Таҳлилий қисм

Ҳуқуқ нормаси - давлат томонидан ўрнатиладиган ёки маъқулладиган, муайян шаклда ифодаланадиган, ижтимоий муносабатни тартибга солишга қаратилган умуммажбурий ҳуқ-атвор қондаси¹.

Ҳуқуқ ижтимоий муносабатларга таъсир этувчи восита сифатида доимо ҳуқ-атвор, хатти-ҳаракат қондаси сифатида ўзини намоён этиб, у тегишли ҳаётий ҳолатларга ҳуқуқ субъектлари томонидан қайта-қайта қўлланишга мўлжаллангандир.

“Давлат ва ҳуқуқ назарияси” дарслигида З.М.Исмоилов ҳуқуқ нормасини ҳуқуқ мазмунининг бошланғич нуқтаси деб ҳисоблайди. Шу сабабли, унда умуман ҳуқуқ мазмунининг асосий хусусиятлари ифодаланишини такидлайди. Яъни ҳуқуқ нормаларининг ижтимоий нормалар-кишиларнинг ўзаро муносабатларидаги (ижтимоий муносабатлардаги) ҳуқ-атвор нормалари жумласига киришини, бу изн бериш, рухсат бериш, чеклаш, тақиқлаш ёки позитив ҳуқуқга хос мажбуриятлар қондасини ўз ичига олувчи қоида эканлигини тушунтиради.¹

Ҳуқуқ нормалари турли асосларга кўра таснифланади. Масалан:

¹ Z.M.Islomov Davlat va huquq nazariyasi “Adolat” nashriyoti, 2007 y. 755-bet

1. Функционал аҳамиятига қараб - бошланғич нормалар, умумий нормалар ва махсус нормалар;
2. Ҳуқуқ соҳасига тегишлилигига қараб – конституциявий, фуқаролик, меҳнат ва бошқалар;
3. Харақатига қараб – моддий ва процессуал;
4. Ҳуқуқни тартибга солиш усулига қараб – императив, диспозитив, рағбатлантирувчи ва тавсиянома кўринишидаги нормалар;
5. Ҳаракат қилиш вақтига қараб – доимий ва вақтинчалик;
6. Ҳуқуқ нормалари уларда мустаҳкамланган нормаларнинг харақатига қараб – ҳуқуқ ва ваколат берувчи, мажбурият юкловчи ва таъқиқловчи (ман этувчи) нормалар.

Ҳуқуқ ва ваколат берувчи нормалар - яъни, ҳуқуқ субъектига қандай ҳаракатларни содир этиш мумкинлигини кўрсатувчи нормалар. Масалан, Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 31-моддасига биноан, “ҳамма учун виждон эркинлиги кафолатланади. Ҳар бир инсон хоҳлаган динига эътиқод қилиш ёки ҳеч қайси динга эътиқод қилмаслик ҳуқуқига эга. Диний қарашларни мажбурий сингдиришга йўл қўйилмайди”. Шунингдек, Ўзбекистон Республикаси Жиноят-процессуал кодексининг 36-моддасига кўра, терговчи жиноят ишини кўзғатиш ва тугатишга, ишни кўзғатишни рад этишга, гумондор шахсларни ушлаш ва сўроқ қилишга, Жиноят процессуал кодексида назарда тутилган тергов ҳаракатларини олиб боришга, шахсни ишда айбланувчи тариқасида иштирок қилиш учун жалб этиш тўғрисида ва унга нисбатан эҳтиёт чорасини танлаш тўғрисида қарор чиқариш ва қонунда назарда тутилган бошқа ваколатларни амалга оширишга ҳақлидир.

Профессор З.М.Исмоилов талқинига кўра, ҳуқуқ берувчи нормалар, ҳуқуқни белгиловчи нормалари эканлигини, субъектларга мазкур нормаларда кўзда тутилган ижобий хатти-ҳаракатларни содир этиш ҳуқуқини беришлигини айтиб ўтади. Мисол тариқасида, Меҳнат кодекси 6-моддасига

кўра, “Меҳнат соҳасида ўзини кам ситилган деб ҳисоблаган шахс камситишни бартараф этиш ҳамда ўзига етказилган моддий ва маънавий зарарни тўлаш тўғрисида ариза билан судга мурожаат қилиши мумкин”².

Мажбурият юқловчи нормалар – яъни, қандай ҳаракатларни содир этиш лозимлигини кўрсатувчи нормалар. Масалан, Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 50-моддасига биноан, “Фуқаролар атроф табиий муҳитга эҳтиёткорона муносабатда бўлишга мажбурдирлар”. Яна бир мисол: “Ўзбекистон Республикаси Олий мажлиси сенати тўғрисида”ги конституциявий қонуннинг 28-моддасига кўра, Президент имзолашни рад этиб, қайта кўриб чиқиш учун юборган қонун Сенат аъзолари умумий сонининг камида учдан икки қисмидан иборат кўпчилик овози билан маъқулланса, уни президент ўн тўрт кун ичида имзолашга ва эълон қилишга мажбур”.

Профессор Н.Сабуровнинг фикрига кўра, мажбурият юқловчи нормалар муайян ҳуқуқ субъектига муайян ҳаракатларни содир этиш лозимлигини кўрсатувчи нормалар деб айтиб ўтади. Мисол тариқасида Фуқаролик кодексининг 9-моддасига кўра, “Фуқаролар ва юридик шахслар ўз ҳуқуқларини амалга оширишда жамиятнинг маънавий тамоиллари ва ахлоқ нормаларини хурмат қилишлари, тадбиркорлар эса – иш одоби қоидаларига ҳам риоя этишлари керак”³

Ман қилувчи нормалар – яъни, ҳуқуқ субъектига муайян ҳатти-ҳаракатларни содир этишни ман қилувчи нормалар. Таққловчи нормалар қонун томонидан ҳуқуқбузарлик деб эътироф этилган ҳатти-ҳаракатлар таққланади. Таққлар – давлат ҳокимияти буйриғи бўлиб, унинг асосий мақсади шахс ва жамият учун эҳтимолий номақбул ҳатти-ҳаракатларнинг олдини олишдан иборат⁴. Масалан, Ўзбекистон Республикаси

² Mehnat kodeksi Lex.uz sayti

³ Fuqorolik kodeksi Lex.uz sayti

⁴ Z.M.Islomov Davlat va huquq nazariyasi “Adolat” nashriyoti, 2007 y. 767-bet

Конституциясининг 50-моддасида “махфий жамиятлар ва уюшмалар тузиш тақиқланади” деб кўрсатилган ва бу қоида ман этиш характериға эға .

Ҳуқуқ нормалари уларда мустаҳкамланган қоидаларнинг характериға қараб ҳуқуқ ва ваколат берувчи, мажбурият юқловчи ва тақиқловчи (ман қилувчи) нормаларға ажратилади:

1. ҳуқуқ субъектиға муайян ҳаракатларни содир этиш мумкинлигини кўрсатувчи ҳуқуқ нормалари, ҳуқуқ ва ваколат берувчи нормалар дейилади. Масалан, Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 29-моддасиға биноан, “Ҳар ким фикрлаш, сўз ва эътиқод эркинлиги ҳуқуқиға эға...”;

2. ҳуқуқ субъектиға муайян ҳаракатларни содир этиш лозимлиги (шартлиги)ни кўрсатувчи ҳуқуқ нормалари мажбурият юқловчи нормалар дейилади. Масалан, Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 51-моддасида “Фуқаролар қонун билан белгиланган солиқлар ва маҳаллий йғимларни тўлашға мажбурдирлар” дейилган ва бу қоида мажбурият юқлаш характериға эға;

3. Ҳуқуқ субъектиға муайян хатти-ҳаракатларни содир этишни ман қилувчи нормалар тақиқловчи нормалар деб аталади. Масалан, Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 58-моддасида мустаҳкамлаб қўйилган “...Давлат органлари ва мансабдор шахсларнинг жамоат бирлашмалари фаолиятиға аралашишиға, шунингдек жамоат бирлашмаларининг давлат органлари ва мансабдор шахслар фаолиятиға аралашишиға йўл қўйилмайди” деган қоида тақиқловчи норма ҳисобланади.

Х У Л О С А.

1. Хулоса ўрнида шуни айтиш керакки Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 29-моддасида “Ҳар ким фикрлаш, сўз ва эътиқод эркинлиги ҳуқуқиға эға...” деб белгиланган бўлиб, мазкур нормани унда мустаҳкамланган қоиданинг характериға қараб таснифлашда қуйидагиларға эътибор бериш лозим:

Биринчидан, мазкур норма Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг Шахсий ҳуқуқ ва эркинликларга бағишланган VII-бобига оид бўлиб, мазкур бобда фуқароларнинг шахсий ҳуқуқ ва эркинликлар белгиланганлиги сабабли “Ҳар ким фикрлаш, сўз ва эътиқод эркинлиги ҳуқуқига эга...” деган норма ҳуқуқ ва ваколат берувчи норма характериға эга эканлигидан далолат беради.

Иккинчидан, мазкур нормани таҳлил қилишда калит сўз, яъни “ҳуқуқига эга” деган сўзга эътиборни қаратиш лозим бўлиб, мазкур жумла мазкур норманинг ҳуқуқ ва ваколат берувчи норма характериға эга эканлигидан далолат беради.

2. Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 51-моддасида “Фуқаролар қонун билан белгиланган солиқлар ва маҳаллий йиғимларни тўлашга мажбурдирлар” деб белгиланган бўлиб, мазкур нормани унда мустаҳкамланган қонуннинг характериға қараб таснифлашда қуйидагиларга эътибор бериш лозим:

Биринчидан, мазкур норма Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг Фуқароларнинг бурчларига бағишланган XI-бобига оид бўлиб, мазкур бобда фуқароларнинг бурчлари белгиланганлиги сабабли “Фуқаролар қонун билан белгиланган солиқлар ва маҳаллий йиғимларни тўлашга мажбурдирлар” деган норма мажбурият юкловчи норма характериға эга эканлигидан далолат беради.

Иккинчидан, мазкур нормани таҳлил қилишда калит сўз, яъни “мажбурдирлар” деган сўзга эътиборни қаратиш лозим бўлиб, мазкур жумла 6 мазкур норманинг мажбурият юкловчи норма характериға эга эканлигидан далолат беради.

3. Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 58-моддасида “...Давлат органлари ва мансабдор шахсларнинг жамоат бирлашмалари фаолиятиға аралашishiға, шунингдек жамоат бирлашмаларининг давлат

органлари ва мансабдор шахслар фаолиятига аралashiшига йўл қўйилмайди” деб белгиланган бўлиб, мазкур нормани унда мустаҳкамланган қонданинг характериға қараб таснифлашда қалит сўз, яъни “йўл қўйилмайди” деган сўзға эътиборни қаратиш лозим бўлиб, давлат органлари ва мансабдор шахсларнинг жамоат бирлашмалари фаолиятига аралashiшига, шунингдек жамоат бирлашмаларининг давлат органлари ва мансабдор шахслар фаолиятига аралashiшига йўл қўйилмаслигини, яъни тақиқланишини назарда тутати ҳамда мазкур норманинг тақиқловчи норма характериға эға эканлиғидан далолат беради.

ФОЙДАЛАНИЛГАН НОРМАТИВ-ҲУҚУҚИЙ ҲУЖЖАТЛАР ВА АДАБИЁТЛАР

1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси;
2. Ўзбекистон Республикаси Жиноят-процессуал кодекси;
3. “Ўзбекистон Республикаси Олий мажлиси сенати тўғрисида”ги конституциявий қонун;
4. Давлат ва ҳуқуқ назарияси. Дарслик. Ш.А.Сайдуллаев: Тошкент-2018;
5. Давлат ва ҳуқуқ назарияси. Дарслик. Х.Т.Одилқориев: Адолат-2018;
6. Давлат ва ҳуқуқ назарияси. Дарслик. Р.Ю.Осувалиева, М.Ахмедшаева, М.Нажимов: Тошкент-2019.

ФОЙДАЛАНИЛГАН ВЕБ-САЙТЛАР:

1. www.lex.uz,
2. www.norma.uz,
3. www.library-tsul.u